

Till Syster med hjärt-
lig hälsning

1949

Minnesanteckningar

av

Sigrid Göransson

1949

INNEHÅLL

	Sida
Minnesanteckningar nedskrivna år 1949	2
Min far (En brukspatron)	16
Sjukvården i Sandviken genom tiderna	19
Minnen från fattigvårdsarbetet i Sandviken under tiden 1909-1936	23
Valborgsmässoafton 1949	29

MINNESANTECKNINGAR NEDSKRIVNA ÅR 1949

Våren 1949 anmälde min goda vän och jämnåriga Kerstin Hesselgren, f.d. yrkesinspektris och dito riksdags-"kvinna", att hon gärna ville komma till Sandviken med ett tjugotal personalkonsulenter, se bruket och höra mig berätta om socialt arbete här under gången tid. Besöket kom till stånd, och samvaron formade sig till ett samtal mellan Kerstin Hesselgren och mig i Åsgården: "Minns du det och det, våra tankar då och överläggningar med varandra i dessa vardandets tider?" Det var planer, men ingen planhushållning, man tog uppgifterna alltefter som de kom på. Hon var den skolade yrkeskvinnan, en av Sveriges första skolkökslärarinnor, jag däremot var ingenting, bara en vanlig hemmadotter, men jag hade en "hemmaplan" att arbeta på och fick där för brukets räkning utföra ett visst pionjärarbete tillsammans med min far och längre fram med min broder. Jag lovade vid detta tillfälle att försöka nedskriva mina minnen och erfarenheter - om det nu gick. Ett försök görs nu i all anspråkslöshet.

"Socialt arbete" är ett begrepp, som ej förekom i 1890- talets bruksrörelser. Engelsmännen hade kreerat ett annat, "wellfare work", men detta gav alltför mycket en smak av välgörenhet för att passa svenska förhållanden, i synnerhet bland järnverksarbetare, vilka ju brukade kallas "arbetarklassens adel". Min farfar, gamle konsuln, brukade även säga: "Sandvikens arbetare är inte några stackare, som behöver omhändertas, de är medborgare i samhället." Då han planerade bostadsområdet för det nya bruket tänkte han sig för varje arbetarfamilj en lägenhet på ett rum och kök med egen ingång och en trädgårdstappa, vilket var ganska ovanligt på den tiden. Enligt fröken Hesselgren skulle han även ha sagt till hennes far, doktor Hesselgren i Hofors, att han avsåg, att såväl arbetarnas som tjänstemännens och chefens bostäder skulle vara av samma yttre typ. Detta blev även förhållandet, tills hans egen bostad - mot hans vilja men på sönerns inrådan - byggdes om, för att man bekvämt skulle kunna ta emot bolagets gäster. Man kan ännu idag se, att Konsulgården är tillbyggd mot norr. De första, som bebodde huset, var engelska montörer, vilka satte upp de nya maskinerna åren 1863-64. Först år 1866 flyttade konsuln in med sin familj, och 1875 byggdes huset till.

Konsul Göransson, liksom hans hustru, hade en medfödd känsla för "folkets bästa", men han fick nog också en del liberala idéer med sig hem från England. Det var visserligen där den tidens stora omvälvningar inom arbetarvärlden ägde rum - på gott och ont; en hel del fanns dock där att hämta

Sociala åtgärder på "Konsulns" och "Brukspatrons" tid

ifråga om bostadsförhållanden. Konsuln byggde exempelvis en arbetarbostad med kök på nedre botten och sovrum ovanpå, en typ som emellertid snart övergavs såsom obekvämt.

En nyanlagd industri på landet hade helt andra behov än en motsvarande anläggning i en stad. En framåtsträvande brukschef måste vara både industriman och samhällsbyggare; så var det på 1880-90-talen, och så är det ännu. Men den tidens brukschefer hade ej samma möjligheter till hjälp som nu. För det tekniska byggandet fanns då ingenjörer och tekniker, men för det samhälleliga och sociala arbetet fanns inga fackmän att tillgå. Det blev också helt olika ordnat vid de nya industrierna i landet, beroende till stor del på brukspatrons eller sågverksdisponentens personliga förmåga att dela sitt intresse mellan dessa båda verksamhetsområden. Det hos min farfar och min far medfödda intresset för socialt arbete, som de själva kallade "att ställa för folket", har även gått i arv till min bror. Det grundläggande för socialvården är ju bostadsbyggandets planering och sjukvård. Att här ingå på de olika bostadstyper, som existerade vid industrierna i landet på 1880-90-talen, skulle föra för långt. Och vad den tidens provinsial- och distriktsläkare mäktade, kan jag som lekman ej yttra mig om. Minnet är inte heller en alltför pålitlig källa att ösa ur. Därtill kommer, att man efter fyrtio-femtio år ser helt annorlunda på många saker än vad man gjorde, då det nya kom till och planerades. Vad som förbereddes och utfördes, särskilt av min far på 1870-80-talen, har jag redan skrivit om. Min uppgift skulle nu vara att försöka återge, hur socialvården fortskred under 1890-talet och i början av 1900-talet. Så småningom övertog ju "det allmänna", dvs. stat, landsting och kommun, ansvaret för samhället. Sandvikens bruk blev en stad bland andra städer, och brukspatron är ej längre "patron" utan har ersatts av olika nämnder inom den kommunala förvaltningen. För dem som ny styr i städer och tätorter, är det svårt att förstå, hur vi tidigare kunde reda oss utan hela denna apparat.

Jo, i den gamla tiden levde man mer primitivt och på känn. Man tog uppgifterna, som de kom. Livet var mycket enklare, och man kunde överblicka situationen bättre - kanske därför att man själv måste tänka helt utan divisionsansvar. Misstag blev ju begångna då som nu, men hade man tur, "blev det något". Ett ordspråk, som min far brukade använda, var: "Gagnar det staten, så slå till", och han "slog till" fort och utan stora utredningar, oförsiktigt, tyckte många, men så blev det något gjort. Han planerade personligen en hel del, hade ej ens en sekreterare på sitt kontor, som renskrev hans PM. Han skisserade själv nybyggen i samhället, såsom hotell och svinstior, badhus och sanatorium, köksinredningen i hushållsskolan, mathämtare, teatersalong m.m. Smått och stort om vartannat. Redan som barn fick jag följa honom på hans promenader, "se på byggen" och kliva på stegar i de nya bostäderna. På 1880-90-talen byggdes det regelbundet några nya arbetarbostäder varje år.

"Så länge vi bygga sådana, går verket bra", brukade han säga, "det är en barometer på utvecklingen". Dessa år var det som de s.k. "tvåvåningarna" kom till: Järn-, Göt-, Bessemer-, Konsul-, See- och Valhallagatorna. Han var missnöjd med att trädgårdarna krymptes ihop, fast barnskarorna växte. Men gatorna var ju ganska lugna lekplatser den tiden och planterade med träd. Jag minns två hus bredvid varandra med 16 lägenheter, i vilka barnantalet uppgick till 100. De lägenheter, som hade ett extra litet rum ovanpå den nedre förstugan, var särskilt eftersökta. - Ja, så var det här på den tiden, och det ansågs väl beställt i jämförelse med andra bruk eller sågverk. Det är ej min mening att skriva en historik över socialvården i Sandviken. En sådan finns redan i boken "Ett svenskt jernverk". Jag vill endast ur minnet delge några personliga upplevelser, kanske ej ens i kronologisk ordning. Data och ekonomiska redogörelser för inrättningarnas tillblivelse är ju även onödiga. Det finns andra källor för den saken, likaså för olika förenings och nämnders historia.

Vad hade nu en föregångare till nutidens kvinnliga personalkonsulter att göra? Ja, det var mest att vara till hands och ta ett tag där kvinnlig erfarenhet behövdes, "kvinnfolksgöra" så att säga. Det skulle anskaffas handdukar till badhuset, gardiner till kontor, möbler till hotellet. Det skulle ordnas med städerskor, och rengöringsmaterial skulle inköpas. Allt sådant sköttes till att börja med av brukspatrons dotter. Men uppgifterna växte med de sociala inrättningarna. Jag måste ha någon sorts befogenhet att handla på bolagets vägnar, särskilt vid anställande av personal och inköp av förnödenheter. En avlönad socialsekreteraretjänst inrättades då, först lydande under disponenten, sedan under socialkamreraren. Min bror, K.F. kallad, blev min första chef, sedan kamrer Ruben Oldberg. Chefskapet blev ej tungt. Vi arbetade som goda kamrater och hjälpte varandra i de mest olika situationer. Kamrerarekontoret blev så småningom taget i anspråk för många olika ändamål. Det blev en "klagomur" för många, som hade bekymmer i fråga om bostäder och behövde hjälp med fattigvårds-, sjukkasse- och intressekontorsfrågor. Under första världskriget fick detta kontor en extra belastning genom uppdraget att skaffa hem livsförnödenheter. De större industrierna hade möjlighet att få tilldelning för sitt folk, innan ransoneringen med kort av alla slag kom till. Som jag den tiden deltog i arbetet inom Statens Folkhushållningskommission i Stockholm, kunde vi hålla oss à jour med varutillgången - och med varornas försvinnande för att ej säga förstörande. Allt detta var ju saker, som särskilt rörde husmödrarna, och med dem hade jag mycket att göra mellan mina stockholmsresor, som ägde rum två gånger i veckan. Bristerna och svårigheterna under första världskriget var mycket värre än under det andra. Att resa ned till Stockholm på sammanträden var nästan ett äventyr. För att vara i Stockholm mellan kl. 10 och kl. 5 på dagen måste jag ligga två nätter på hotell i Gävle. Tåget, som ofta var oeldat, be-

Socialsekreteraretjänst inrättas

Livsmedelsfrågor under första världskriget

hövde 4-5 timmar för resan från Gävle till Stockholm. Loken måste på grund av kolbrist eldas med ved. Maten på restaurangerna var usel, ej minst frukosten på tåget. Bröd och socker fick man ha med sig i en påse. Vi kvinnor, som satt i Folkhushållningskommissionens Kvinnoråd, brukade luncha tillsammans vid en kopp cikoria- eller rödbetskaffe och ett par "sågspånsbakelser" på ett konditori i Storkyrkobrinken. "Ska vi någonsin mer få dricka riktigt kaffe och äta en vetebulle?", var då en suck, som kom från hjärtat på oss - vi som på papperet rörde oss med matvaror för miljoner kronors värde. Allt fördelades ju centralt av kommissionen - den privata handeln var till stor del satt ur funktion.

För att kunna hjälpa husmödrarna här hemma bildade vi Sandvikens Kvinnors Livsmedelskommitté, som i sin tur sökte hjälpa den lokala livsmedelsnämnden, i vilken kamrer Oldberg var ordförande. Vi måste även lugna de oroliga matmödrarna, så gott vi kunde. Kanske skedde detta mest genom upplysning om livsmedelsläget vecka efter vecka. Att försöka få hem lite korb, paltbröd eller ärtmjöl, en vagnslast potatis, kobbekött osv. var ej lätt. Jag minns, att en gång hade jag under en vecka för min egen del sparat ihop en halv liter mjölk, som jag tog med till Stockholm som en present till min systers små barn.

Då kriget var slut, fick kvinnokommittén leva vidare som Sandvikens Husmodersförening, en organisation, som anslöts till riksorganisationen S.H.R., vilken i sin tur ledde sitt ursprung från Folkhushållningskommissionens Kvinnoråd. Kamrerarekontoret och Husmodersföreningen blev med åren två samlingspunkter, där allt socialt arbete strålade samman och varifrån trådar gick ut åt olika håll. Här diskuterades många problem. Önskemål från hemmens värld kom fram på båda hållen och blev föremål för gemensam diskussion. Även kritik av olika åtgärder förekom öppet och ärligt. Bolaget understödde med lokaler och anslag kurs- och föredragsverksamheten inom såväl Husmodersföreningen som andra sammanslutningar. Kamrern och socialsekreteraren måste ta ställning till en hel del av dessa olika frågor och många gånger ordna dylika saker gemensamt med andra intresserade parter. Kommunala utbildningsutskottet t.ex., en organisation för föreläsningar, konstutställningar och aftonkurser, kom även att beröras av min sociala verksamhet, fastän detta utskott är en från bolaget helt fristående organisation, som dock i likhet med många andra sammanslutningar, erhåller anslag därifrån. För biblioteks- och läsestugeverksamheten ställde bolaget även personal, lokal och material till förfogande, till dess staden övertog biblioteksrollen. Vi var en liten av bolaget tillsatt kommitté, som föreslog bokinköp och tidningsprenumerationer. Inte var vi så stora litteraturkritiker, kamrer Oldberg, förman A Svensson, rättare Fr Nyberg och jag, men vi gjorde så gott vi kunde och plöjde igenom årets bokflodsrecensioner. Vårt förslag godkändes oftast, fast disponent Magnuson kanske någon gång var litet kritisk mot tidningsvalet. Vi svarade även för ordningen inom läsestugan. I denna ingick bland annat förbud för

Sandvikens
Kvinnors
Livsmedels-
kommitté

Sandvikens
Husmoders-
förening

Kommunala
Utbildnings-
utskottet

Läsestugan

kvinnor att utan biljett besöka lokalen, som däremot var öppen för alla män och pojkar. Läsestugan höll nämligen på att bli ett tillhåll för ungdomen, vilket var till förfång för dem, som ville ostört fördjupa sig i tidnings- och litteraturläsning. "Kvinnokorten" kunde hämtas hos någon av kommitténs medlemmar, men det var ytterst sällan som någon kvinna begagnade sig av denna möjlighet. Men nog fick kommittén lida smälek därför, ej minst jag såsom varande den enda kvinnliga kommittéledamoten. I läsestugan blev det däremot tyst och stilla. Någon vakthållning behövdes inte. Under tjugo år tror jag, att endast ett par böcker försvann av de cirka 100, som stod på de öppna hyllorna. Lokalen var ständigt upptagen av något eller några "manfolk". Skiftarbetarna hade där en tillflyktsort, som särskilt utnyttjades på förmiddagarna, då de färska tidningarna kommit. Man kunde ju här ostört kasta ett öga på vad de "andra" politiska partierna sade.

Ja, så var det iordningställandet och tillsynen av de övriga sociala inrättningarna, som föll på min lott. Särskilt under de sista tio åren av min fars levnad var det ett intensivt byggande ej blott av verkstäder utan även av "egna hem" och välfärdsanordningar. Men sådant hade inte något namn då - det "bara gjordes". Det sista han ordnade var Jädraåparken, så att

Jädraåparken

arbetarfamiljerna skulle ha en utflyktsplats, där det var vackert och lantligt och dit man kunde komma utan kostnad för att äta matsäck i gröngräset och, om man så ville, köpa sig en kopp kaffe. Regnskydd och gungor för barn uppsattes, vidare ordnades förråd av porslin till fester, en spis att elda i osv. Årsundavägen över Storsjön fanns ännu ej, så att hela Hedås- och Pyn-tenområdet låg outnyttjat utan sommarstugor och ordnade badplatser. Cyklar var för övrigt ännu inte var mans egendom. Till Jädraåparken var det däremot en lagom promenad från bruket. Man kunde t.o.m. lätt ta barnvagnen med sig dit ut. Parken användes även för andra ändamål: folkmöten, religiösa föredrag och midsommarfest med majstång och dans på en för tillfället uppbyggd dansbrygga. Den fick inte bli en permanent anläggning, för att trevnaden för de icke dansande ej skulle störas under sommaren. Den förlades sedan utanför parkområdet, där den frekventerades ett par kvällar i veckan av ungdomen. Nu har Jädraåparken förlorat en stor del av sin uppgift, men vid seklets början uppskattades den mycket av många människor. Jag minns särskilt barnensdagsfester och söndagsskoleutflykter, nykterhets- och fosterländska föredrag med talare från när och fjärran, bland vilka märktes statsråd och ärkebiskop Söderblom. Entréavgift fick ej förekomma. Platsen skulle vara fri för alla. Jag minns även många trevliga söndagseftermiddagar med vänner och bekanta vid kaffeserveringen. Kanske en och annan lycklig motorbåtsägare kom dit upp genom ån och sällade sig till sällskapet, t.ex. K.F. med gäster. Färden över sjön och upp för Jädraåns mynning var ju så vacker. I ån låg en liten roddbåt för räddning av eventuellt "ifallna". Förtöjningen var försedd med lås

och nyckel samt en liten tavla med en vers, författad av dr Mellin:

Ej för lek och tidsfördriv
båten ligger här.
Räddning utav mänskoliv
blott dess uppgift är.
Tag ej nyckeln bort från spiken!
Nödställd får ej bli besviken!

Ja, Jädraåparken kan man säga hörde till familjevården.

De s.k. välfärdsanordningarna blev ju omtalade av besökande men även kritiserade såsom onödigt "fjäsk för arbetarna", pjosk, sentimentalitet och onödiga kostnader osv. Min far hade den uppfattningen, att det ej endast var rätt och billigt utan att det även betalade sig att ordna för de anställda, vilket andra arbetsgivare gärna kunde lära sig. Men vi, som sysslade därmed, var ej särskilt roade av att reporters kom och "upptäckte" Sandviken och broderade ut och skrev dumma artiklar om oss och om arbetarna, vilka senare f.ö. förresten alls inte var trakterade av att betraktas som "välfärdsobjekt". - Jag minns en gång, då det lokalpatriotiska fotbollsintrasset var på sin höjdpunkt och en stockholmstidning skrev några överlägsna berömmande ord om det där "lilla sågverkslaget i Gästrikland". Hur förgrymmade blev vi inte alla. Det var på den tiden, då Dunker och "Boben" hade sina stora framgångar och en tjänstemannafru skrek över planen: "Älskade Dunker - skjut!" Ja, det var långt innan Jernvallen kom till och Sandviken blev allmänt känt för sina sportprestationer.

Välfärds-
anordningar

Ibland glädde man sig dock åt värdefulla besök. Jag minns, när det 1909 var en tuberkuloskongress i Stockholm och några utländska läkare kom hit och besåg med gillande sanatoriet, som ju var ganska unikt ordnat, liggande vid sjö och i själva samhället samt iordningställt mer som ett hem med enskilda rum och egna kläder än som en inrättning, fast det var byggt för "arbetare". Det som den gången förvånade särskilt några fransmän var en gymnastikuppvisning i bolagets nya gymnastiksal. Vanlig fristående motionsgymnastik. Männen var klädda i den nu brukliga gymnastikdräkten, vita byxor och tröja. "Är det där verkstadsarbetare och inte akademisk ungdom?", var deras förvånade fråga. "De se ju ut som gentlemän. Och vilken hållning och skicklighet." Vi blev förvånade över att detta föreföll så märkvärdigt. Uppvisningen hade ordnats helt provisoriskt för att fylla ut programmet. - Badhuset beskådades väl även, kan jag tro. Det var ju inte alldeles nytt, då det funnits i tio år, men det blev alltid uppskattat för sina billiga priser, vilka ännu idag äro oförändrade; en krona för tolv bastubad.

Att sätta igång vävar till handdukar och förhängen till badhuset blev nog min första uppgift för bolaget, hemslöjdsintresserad som jag var. Sedan följde massor av textilier för de olika inrättningarna, hotellet, sanatoriet, hushållsskolan osv. Det var åtskilliga arbetaränkor, som på så sätt fick en liten inkomst. En liten förening "Hemarbete" övertog så småningom arbetet därmed. Jag måste ha hjälp med att övervaka vävar och klippa

Föreningen
Hemarbete

till sjukhuskläder. Men förslagen måste jag utarbeta själv. Särskilt roligt var det att komponera en ny typ av sanatoriekappor i stället för de vid folksanatorierna vanliga pälsarna, som utlånades och gick från den ena patienten till den andra. Vi gjorde vadd- och fjäderkappor med tvättbart bomullsfodral, en typ, som sedan kopierades vid åtskilliga sanatorier. Nu för tiden antar jag, att de flesta patienterna har egna pälsar på ligghallarna, varför sandvikskapporna förmodligen kommit ur bruk. Sanatoriet blev förresten ett skötebarn både för far och mig. Där ordnade vi med sysselsättning för patienterna, t.ex. metallslöjd, virkning av spetsar m.m., sådant som nu fått benämningen "arbetsterapi". Studier och annan förströelse och underhållning, såsom föredrag, sång och musik förekom även. Det var intressant att besöka och tala med patienterna. Många välvilliga personer gick dit, särskilt de unga prästerna och frikyrkopredikanterna. Små fester och utfärder ordnades ibland. Dagen före julafton var särskilt trevlig med festbord dukat i köket, där läkaren, prästen och jag var gäster. Tal hölls av doktorn, och någon av patienterna tackade. På Valborgsmässoafton var det även fest med kaffebord, vårdkase och sång av Sångarfanan, en stämmingsfull kvällsstund, ehuru vemodig för de sjuka, som särskilt på vårarna var "nere". Vid julen däremot var de flesta glada, ty alla som möjligtvis kunde fick resa hem på ett par dagar. Det bar iväg omedelbart efter julmiddagen i slädar och senare i bilar.

Trivseln och arbetsintresset på Fredrikskulle berodde till stor del på husmor. Nummer ett bland dessa var syster Signe Ewerlöf, som helt ägnade sitt liv åt "hemmet" därute. Hon sålde patienternas slöjdalster, som hon inspirerat dem att göra, hon lärde dem bygga stenparti i backen och plantera blommor osv.

Sanatoriet hade första tiden en "syssloman", som hjälpte syster med inköp av matvaror på torget m.m. Han var egentligen samhällets badmästare, men då badhuset låg vid "torget", höll han ett öga på vad som kunde vara nyttigt att få ut till sanatoriet. Han var norrman och hette Sohlberg - en rejäl karl, som höll på sitt badhus och regerade där enväldigt till skolbarrens och även äldre ungdomars om ej skräck så dock bävan. De gjorde nog också vad de kunde för att reta honom, ej minst för hans halvsvenska uttrycks sätt och hans många gånger roliga annonser i tidningen om badtiderna vid helgerna, då rusningen var som störst eller inrättningen skulle stängas. Badhuset leddes också oklanderligt under hans spira. Han skötte baden som egen affär i många år, till dess han gammal och trött avflyttade till Norge med sin familj. En hedersman var han.

Om jag nu skulle övergå till badhusets närmaste granne, hushållsskolan, och försöka erinra mig, hur där var. Den var också min fars idé. "Lär flickorna laga den mat, som passar en kroppsarbetande karl, ej finbakverk och finesser, som förekommer i fina hushållsskolor i Stockholm t.ex. Maten skall även kalkyleras, så att den passar på platsen samt konsumeras och kri-

tiseras av arbetare - men ej på stället - ingen utspisning i skolan." Särskilda mathämtare med tre skålar konstruerades. De avhämtades vid bestämda tider i en lucka av kunderna, särskilt ogifta arbetare. Maten bestod av bröd eller smörgåsar, soppa och en rätt. Rikliga portioner till självkostnadspris. Inom skolan höll vi även på med experiment och utprovning av koklådor. Särskilt under första världskriget, då det var ont om bränsle och veden var dyr, var det av intresse att få ned bränslekostnaderna inom hushållen och att söka undvika de s.k. "långkokerna". Hushållsarbetet borde ju även rationaliseras, då det blev ont om hjälp. Förr kunde t.ex. en husmor ute på landet stå och röra i sin korngrynsgröt flera timmar. Ett slöseri med tiden för den, som hade fullt upp med andra sysslor. Vi konstruerade olika typer av koklådor, invändigt isolerade med hö, papper, nöthårsstoppning m.m., där maten kunde färdigkoka efter ett kort uppkok. Koklådorna visade sig vara ändamålsenliga, särskilt för mat, som fordrar lång koktid eller som lätt kokar sönder. Vi for omkring och "predikade koklåda" litet varstans och utgav recept för denna sorts matlagning. Vi hade också demonstrationer för att visa koklådornas praktiska användning.

Att koklådorna numera kommit ur bruk, har flera orsaker. Husmodern av i dag köper i stor utsträckning konserver och färdiglagad mat, t.ex. ärtsoppa med fläsk. Den moderna vitaminläran fördömer vidare långkok, varför bl.a. råkost användes mer och mer. (På tal om vitaminer kan jag nämna, att i min ungdom fanns minsann ej dessa "djur", knappast det fina ordet "kalorier"). I många kök har man dessutom numera värmeskåp, som ersätter koklådorna och dra mycket litet ström. Vidare förekommer tryckkokare, som nedbringar koktiden till ett minimum. Slutligen är det absolut nödvändigt för en modern husmor att genom en rationell uppläggning förenkla det husliga arbetet, om hon utan hjälp skall hinna med mer än matlagningen. Det finns en modern receptbok, som heter "Medan potatisen kokar", skriven av min systerdotter Kjerstin Göransson-Ljungman. Ja, detta var en liten avvikelse ifrån hushållsskolans historia. - Skolan stängdes 1918. Ett bekymmer mindre. Man hade där dock sökt lära upp 400 à 500 flickor i enkel matlagning - tremånaderskurser för tolv flickor åt gången. - Hur det lyckades, kan jag ej bedöma, dock hoppas jag, att detta arbete burit frukt. Det var i hushållsskolan, som den förut nämnda kvinnosammanslutningen mot livsmedelskrisen bildades i augusti 1914. En representant från varje gata med fru Maria Pihl i spetsen inbjöds till det konstituerande sammanträdet. Fru Pihl blev den första vice ordföranden och sedan - tillsammans med fru Asta Gallon - medlem i den kommunala livsmedelsnämnden. En utmärkt präktig och duktig arbetarfru var fru Pihl, socialdemokrat och van att uppträda och tala. Av henne liksom av fru Gallon lärde jag mycket av föreningsteknik och om en arbetarhustrus syn på tingen och de små hemmens svårigheter.

Senare i tiden var vi båda, fru Pihl och jag, tillsammans ute och bildade husmodersföreningar på andra platser. När hon dog, gick för mig en

god vän ur tiden.

Efter hushållsskolan övergår jag nu till att tala litet om tvätt-
 inrättningen. Dess uppgift var att underlätta arbetet för samhällets husmöd-
 rar. Den byggdes efter min fars bortgång, och primus motor för de sociala an-
 ordningarna var då min bror K.F. (de gamla sandviksborna kalla honom alltjämt
 Karl Fredrik). Nu var det han, som planerade det som byggdes. Andels- eller
 maskinella hyreshustvättstugor fanns ej på den tiden. Man var hänvisad till
 gammalmodiga tvättstugor med pannmurar och bykeskar. Vattnet måste bäras in,
 enär vattenledning saknades. Sköljningen skedde ute i det fria på klappbryg-
 gor i kanalen. Eller också kunde man lämna sina kläder till privata tvättin-
 rättningar, vilkas skötsel av tvätten många gånger lämnade dåligt resultat.
 I Åtvidaberg hade därvarande bolag byggt en liten modern tvättstuga, dit
 husmödrarna kunde gå och själva sköta sin tvätt med hjälp av maskiner, och i
 Frankrike fanns det kommunala tvättstugor, som dock var rätt primitiva. Det-
 ta var allt, vi hade att studera, innan vi grep oss an med att bygga vår
 tvättinrättning. Den beräknades för 60 à 70 husmödrar, som samtidigt skulle
 kunna sköta sin tvätt. De kunde välja mellan bykning, kokning eller maskin-
 tvätt. Där fanns varmt och kallt vatten samt ånga, sköljkar, torkmaskiner
 (centrifuger), torkhästar och torkvind. Elektriska manglar och strykjärn
 fanns att tillgå, allt för att så mycket som möjligt underlätta arbetet för
 husmödrar eller "tvättgummor", som man lejde. Till att börja med möttes det
 hela med misstro. "Nej, inte tänker jag då visa mina lortiga kläder för vem
 som helst" - och "tänk om de stjåls" - och "maskinerna, nej se de är då re-
 na fördärvet, hellre sliter jag då armarna av mig i tvätthon". Och själva
 huset - "nej, se det skulle då rasa ihop och begrava oss allesammans, det
 är ju byggt av ihåligt grått tegel". Men så ordnades det fri tvätt utan tim-
 avgift den första veckan, och på så sätt bröts isen kring "den där affären,
 som Karl-Fredrik och Sigrid ordnat för att tjäna grova pengar på våra fatti-
 ga lumpor". Det blev minsann inga "grova pengar" för bolaget, ty under det
 första världskriget, då inrättningen var alldeles ny, gick den med en för-
 lust av 30-40.000 kronor per år, beroende på de oerhörda kolpriserna (ca
 300 kronor per ton). Tvättmästaren skötte det hela med hjälp av en maskinist,
 en städerska och en kassör (hans hustru). Det var allt. Vi ansåg det dock
 vara en god affär, ty smutsen kunde hållas från hemmen, just när det var som
 mest kritiskt för epidemier, och då det var ont om tvättmedel. Vi blev också
 överlupna av "tvätt" från när och fjärran, men man kunde inte avvisa någon,
 ty alltid fanns det någon familjemedlem, som enligt uppgift arbetade i ver-
 ket - och förresten skulle man låta smutsen och epidemierna grassera i
 grannkommunerna?

Men det inte bara tvättades där nere i det stora huset vid Barr-
 sätragatan. - Åren 1917-1918 kokades där renlav i stora kvantiteter för att
 dryga ut det dagliga brödet. Det var ett mycket gammalt recept, som togs

Tvättinrätt-
 ningen

Renlavs-
 kokning

fram. Laven blötlades, kokades med soda, passerades och såldes som gelé. På andra platser lät Folkhushållningskommissionen torka den, varefter den såldes i form av små tärningar till bagerier. Avfallet gick till svingårdar. Renlav var bättre än bark i brödet. Alltnog vi köpte hela järnvägs-laster renlav från Norrland. Geléet drygade ut brödet 20 % och var näringsrikt, men inte smakade det gott - en fadd messmak gav det. Men en kakas tillskott till fyra var dock bra för den, som var hungrig, särskilt för skogsarbetare och dem som måste leva på matsäck och lita till det grova spisbrödet. Det var ett ganska intressant jobb det där, som tvättmästare Tillman skötte med den äran. Folket köpte gelé för en ringa penning. Det sattes i degen i stället för vatten som degspad eller med ringa vatten. Mera jäst än vanligt och bra med salt var receptet. Brödkakorna jäste ganska bra och blev skapligt möra. Ja, det var ju litet om livet i och omkring hemmen i Sandviken, då seklet var ungt, och gammalt och nytt bröt sig.

Om jag nu övergår till de kulturella och andliga sidorna av det sociala livet i Sandviken under den första tredjedelen av seklet, blir det kanske svårare för mig att minnas händelser och förhållanden.

Arbetskonflikter och politiska omvälvningar satte sin prägel på all industri denna tid. Dock kanske mindre här i Sandviken än på andra platser. Man kände åtminstone ej personlig ovilja mot varandra. Individerna var och kände sig rätt oskyldiga i de stora konflikterna, där det var huvudorganisationerna, som stred. När t.ex. vid ett tillfälle Sandvikens arbetare måste strejka för fördelar, som de själva redan hade, måste man ju helt fryntligt le åt varandra. Solidariteten var hållfast och på sin plats på ömse sidor. Men detta hindrade lyckligtvis ej, att man personligen var goda vänner. Så småningom reglerades och stabiliserades emellertid förhållandena. Det gick upp för envar, att företaget var en tredje part med sitt självständiga liv, som både arbetsgivare och arbetare var beroende av och som man gemensamt måste arbeta för, om livet skulle kunna behållas. Jag tror, att det var min bror, som i föredrag och skrifter mycket bidrog till att kreera detta uttryck: "Företagets självständiga liv". Han påpekade också dess relation ej blott till arbetarna och ledningen utan även till dess aktieägare. Man måste ha inte endast en god arbetarstam och en god ledning utan även solidariska aktieägare, som ej pressade på oskäligt hög utdelning - på dessa tre pelare måste företaget vila, om det skall bestå till båtnad för alla parter och för landet i dess helhet.

Men för att uppnå detta måste de tre parterna få "talas vid", ej endast vid förhandlingsbord och på bolagsstämmor utan även mera personligt. Att "talas vid" ansåg vi här vara helt naturligt. Det skulle ske i form av rent privata men ej hemliga samtal. Jag hade mitt hem, där många, även arbetare, var vana att komma och gå i olika ärenden och där de ofta var bjudna till samkväm tillsammans med föreläsare eller andra personer, som gästade samhället. - Vi hade här en neutral samlingsplats, där alla kände sig hemma

Arbetskonflikter

Onsdagsklubben

och ogenerat kunde yttra sig. Vi var tjugofyra personer, som under den allvarliga konflikten 1923 regelbundet samlades varje onsdag för att diskutera de mest olika och ofta mycket brännande frågor (den s.k. "onsdagsklubben"). Vi lärde alla av varandra. Min bror och direktör Yngström var mycket intresserade. Deltagarna utgjordes för övrigt av ingenjörer, tjänstemän, förmän, arbetare och präster. Särskilt roligt var det den gången, då vi hade besök av ärkebiskop Nathan Söderblom och hans måg, professor Runestam, och diskuterade frågan om etisk eller oetisk produktion. - Onsdagsklubben upphörde fram på 1930-talet. I dess ställe tillkom Sandvikens Befälskårs Studiegrupp (S.B.S.), som utgjordes av en större krets av anställda, i vilken medlemskap erhöles efter omröstning bland medlemmarna, och som givetvis måste sammanträda i en annan lokal. Detta blev dessutom en fortsättning på min broders föredragsmöten i Valhalla, som ju inte kunde vara lika intima. Till att börja med uppgick medlemsantalet till ca 30 personer - men nu, 1949, har antalet deltagare stigit till omkring 300, varför sammanslutningen förlorat sin karaktär av mindre diskussionsklubb. Vid sammanträdena hålls föredrag med eventuellt efterföljande diskussion beträffande frågor, som är förknippade med arbetet inom företaget.

Samtidigt med att onsdagsklubben hade sina sammanträden i Åsgården började min bror att för större grupper av anställda hålla orienterande föredrag på Valhalla beträffande bolagets inre struktur, förslag rörande verksamhetens utveckling, bolagets avsättningsmöjligheter och i någon mån prisförhållanden. Det väckte viss uppmärksamhet i affärskretsar, att någon liksom "öppnade företagets fönster" utåt. Bolagets styrelse var ej minst betänksamt inställd mot den öppna dörrens arbetarpolitik. Just vid denna tid, 1920-1930, var det även som industriella problem togs upp för diskussion vid Sigtunastiftelsen. Där var det rektor Manfred Björkquist, som med hjälp av en del för saken intresserade industriledare, däribland naturligtvis vi "sandvikare" samt en del akademiker, främst teologer, och arbetsledare, tog upp de aktuella problemen. En särdeles intresserad deltagare var landshövding Sven Lübeck. Med utgångspunkt från sigtunadiskussionen åtog han sig senare socialministerposten för att få tillfälle sammankalla arbetare och arbetsgivare, vilket även skedde på den s.k. arbetsfredsriksdagen i riksdagshuset 1928, vilken i sin tur efterföljdes av och nog givit impulsen till de s.k. saltsjöbadskonferenserna mellan Arbetsgivarföreningen och Landsorganisationen. "Varför kan människor ej lära sig talas vid och söka komma överens, även om intressena är divergerande. Vi sitter ju dock i samma båt, då det gäller företaget som tredje part", var de tankar, som då rörde sig i den kristna och kulturella industrivärlden. "Människovärdet till sin rätt" var lösen i Sigtuna. - Just på dessa sigtunamöten brukade S.A.I.A. vara representerade och bidrog till att göra diskussionen livfull genom direkta erfarenheter från arbetslivet och från personalkonsulenthåll. Kerstin Hesselgren var en medlem, som de förstående (eller oförstående) industriledarna gärna

Intern information och samförstånds-politik

hörde på, då hon talade om att "ej sätta en rund pinne i ett fyrkantigt hål" - innan arbetsstudierna fanns - eller då hon talade om förmännens svåra ställning och behov av skolning, ej minst psykologisk - även detta något alldeles nytt 1920. För att intressera de högre tekniska skolornas elever för de nya problemen inbjöds till de senare sigtunamötena även representanter för Tekniska Högskolans lärare och elever. När man nu tänker tillbaka på dessa tider, är det som att bläddra i en ABC-bok för industriell demokrati, visserligen endast vaga tankar och förslag men dock föregångare till de nuvarande Sako eller företagsnämnderna. I och med rektor Björkquists förflyttning till Stockholm som biskop upphörde sigtunamötena. Fackliga och andra organisationer tog vid. Sigtunamötena hade ju endast velat kasta ut tankar att befruktas i det praktiska och levande livet.

För att återvända till det sociala arbetet i Sandviken under 20-30-talen kunde man ju även nämna något om de besök vi hade under mellankrigstiden av myndigheter, studiegrupper och turister. Det hade blivit vanligt, att då framstående utlänningar besökte Sverige för att studera arbetsfrågor, skickades de av U.D., Handelskammare, Industriförbundet, L.O. m.fl. till Sandviken. Även ledande personer inom vårt eget land kom gärna hit. Vi hade t.ex. besök av Kung Gustaf, Kronprinsen, prinsarna Carl, Eugen, Wilhelm, Gustaf Adolf osv. samt en del av våra regeringsmedlemmar, och även prinsen av Wales och många utländska ministrar kan räknas till besökarnas krets. De flesta skulle ju se såväl verkstäder som bostäder och sociala anläggningar. Jag minns särskilt en gång, då Kronprinsen var här och hade Kronprinsessan med sig. Vi åkte en tur ut till Örtakolonien. Där frågade vi, om de önskade bese något av egnahemmen. De pekade då ut ett hus, dit vi gick in. Där var fint och prydligt. Kaffepannan stod på spisen. Jag frågade värden, Linder, som var medlem i fattigvårdsstyrelsen, om han inte ville följa med i kortegen ut till Ålderdomshemmet, dit vi om en stund skulle fara. "Nej, tack så mycket, jag vill allt gärna dricka kaffe först. Jag cyklar." Och när vi kom till Ålderdomshemmet, stod han där och tog emot. Kronprinsessan tog en liten paus i Åsgården, medan herrarna såg "på verket". Hon träffade här några av de ledande kvinnorna inom olika föreningar vid en kopp té. Hon vann deras stora beundran genom sin kunnighet i och intresse för sociala problem. Men så hade hon också under första världskriget varit utövande sjuksköterska - så hon kunde sina saker. Hennes enkla, anspråkslösa uppträdande och goda ögon glömde vi ej.

En gång kom det en delegation från arbetsbyrån i Genève för att studera förhållandet mellan arbetsgivare och arbetare vid en svensk industri. Det ordnades ett sammanträffande med arbetare och deras förtroendemän inom "Järn och Metall", stadens socialdemokratiska representanter m.fl. i Åsgården, där middag intogs. Jag minns, hur förvånade dessa höga herrar (ett par fransmän, engelsmän och amerikaner) blev över att få sitta till bords med

uteslutande arbetare, även de gentleman med fint sätt och "fina gångkläder". Jag måste vid bordet berätta, vad var och en hade för arbete där nere i "verket". - Delegationens medlemmar trodde visst, att vi lurat dem och att det ej var verkliga arbetare. Men sedan vid diskussionen blev de säkerligen övertygade och fick då veta, vad de önskade och just hade rest hit för. Jag tror Sandviken var den enda industri de besökte i Sverige; färden gick sedan direkt till England. Det var verkligen roligt den gången att representera den svenska industrin. Tjugo år har förändrat mycket - nu förvånar sig ingen över standarden. Sedan bolaget ordnat Bruksmässen, behövs nu ej Åsgården längre som samlingsplats. En gång var det några amerikanska tidningsmän, som ville träffa arbetare. Det bjöds endast på kaffe den gången. - Sedan skrev de i en av sina tidningar, att de besökt arbetarnas egen klubb, där disponentens syster var värdinna. - Ja, så kunde det förefalla.

Till de glädjande och intressanta avsnitten i Sandvikens kulturel- Folkbildning
la liv kan även föreläsningverksamheten räknas. Att understödja denna hörde till bolagets sociala uppgifter. Allt borde ju göras för att befordra folkbildning och öka arbetarnas och tjänstemännens insikter främst i ekonomiska problem men även rörande sådant, som kunde höja konstintresset och berika nöjeslivet. Stort intresse nedlades därför på att stödja de organisationer, som hade dessa frågor på sitt program. Tiden mellan krigen kan man nog säga, att det Kommunala Bildningsutskottet, som representerade olika bildningsgrenar, hade den största förtjänsten av att goda föreläsningar, utställningar osv. anordnades och att dessa kom att stå på ett så verkligt högt plan. Musiklivet i Sandviken blomstrade även denna tid, särskilt under Georg Kempffs tjänstetid som präst här i slutet av 1920-talet. Att värdskapet för allt detta i stor utsträckning kom att påvila Åsgården var en naturlig sak, i synnerhet som jag satt i Bildningsutskottets arbetsutskott. Det var att ständigt vara i farten för att skaffa framstående föreläsare och se till att de förplägades och fick tillfälle att diskutera sina problem med intresserade åhörare. Många intressanta personer med kända namn kunde räknas upp - men det skulle bli för långt. Roligt var det emellertid att vara värdinna just här den tiden. - Musikaftnar förekom även, men ej så ofta, då storstugan i Åsgården är ett särdeles dåligt musikrum. - Men vad som däremot gick mycket bra var enkla läsaftnar, de s.k. måndagskvällarna, då intresserade kom för Måndags-
kvällarna
att diskutera litteratur, som vi turade om att "högläsa". Det var alla möjliga ämnen, som togs upp, ofta från den nyss utkomna bokfloden, dagens problem, gärna religiösa och livsåskådningsfrågor, sällan romaner. Det var ju litet trångt i rummet ibland, men sämjan var god kring äppelfaten och i cigarröken. Vi hade trevligt med varandra, goda kontakter uppstod, och vänskapsband knöts.

Att bjuda turistande "sociala" damer på eftermiddagsté var även en uppgift för mig, innan särskild personal för "sightseeing" fick detta upp-

drag och Bruksmässen kom till. Det var både svenskor och utländskor, som måste mottagas - ett alltjämt rätt så tidsödande arbete för våra för socialt arbete anställda damer. En och annan hittar dock vägen hit till mig ännu, men det hör mera till undantagen. Det är nu tolv år, sedan jag slutade min tjänst som socialsekreterare och fick överlämna alla dessa funktioner i goda och yngre händer. Det enda jag ännu har kvar är medlemskap i Sjukhusstyrelsen - en sak som mycket intresserar mig, och där bolaget anser, att jag kan vara till nytta tills vidare. - Så småningom upphörde således en hel del värdinneplikter för bolagets räkning. Samtidigt med den ordinarie brukstjänsten slutade jag även den sista kommunala tjänsten, nämligen medlemskapet i fattigvårdsstyrelsen. Som jag har skrivit ett särskilt kapitel om fattigvården genom tiden och mina erfarenheter där, kan den delen av mitt arbete här överhoppas. Det samma gäller en liten historik om sjukvården i Sandviken i gången tid.

Och därmed tror jag mig ha uttömt ämnet om vad en på landet stationerad föregångare till nutida personalkonsulenter hade för uppgifter att lösa utan varje slag av fackutbildning eller officiell behörighet. Platsen var ej "reglerad" och arbetet ej begränsat. Det gällde helt enkelt att stå till tjänst åt alla och envar, där så behövdes. Den ena dagen visste ej vad den nästa skulle innebära. Nu är jag gammal och trött men ser tillbaka med tacksamhet för allt rikt livet givit mig, ett kärt arbete bland många kära vänner. Jag är även tacksam över att ha fått lämna uppgifterna i goda händer, till personer som göra sitt allt för det kära Sandvikens bästa - dess välfärd, ej endast ekonomiskt utan även socialt, kulturellt och andligt.

MIN FAR (EN BRUKSPATRON)

Förut publicerad i samlingsverket
"Min Far", Lindblads förlag.

Brukspatron A. Henrik Göransson föddes i Gävle 1843 som äldste son till Konsul G.F. Göransson och hans maka Betty, född Sehlberg.

Man talar om de tre generationerna Göransson som grundläggare och ledare av Sandvikens år 1862 grundade bruk. Min far var den mellersta av dessa och min broder K.F. Göransson den tredje och sista. Som de alla tre tidvis arbetade vid sidan av varandra, är det ganska svårt att bestämma den enes eller andres egentliga insats i brukets historia men däremot lättare att tala om deras personliga anlag och intressen, vilket här skulle bli min uppgift i vad som rör min far.

Henrik Göranssons egentliga uppgift låg, som känt är, på det merkantila området, att skapa marknad för i första hand Sandvikens produkter men även sedan i allt vidare avseenden för svenska varor i utlandet. Hans insatser i t.ex. Exportföreningen, Handelskammaren och tulltaxearbete voro betydande liksom hans intresse för brukets förseende med elkraft genom inköp av vattenfall samt med malm och kol genom samarbete med andra företag.

Man skulle tro, att en så handelsbetonad gärning skulle komma en man att glömma det mänskliga i livet. Men så var långt ifrån fallet. Hans insats för samhällslivet här hemma var av lika stor betydelse. Han var en pionjär även på det sociala fältet, en på 70-80 talen rätt så obruten mark. Från sin far och även från sin mor hade han ärvt goda patriarkaliska tänkesätt, som han sedan realiserade i mer modern stil. Hans mor hade i sin ungdom gärna velat bli läkare, vilket ju var uteslutet på den tiden, och min farfar hade ett i sin strävhet starkt rättfärdighetspatos gentemot "folket". "Mina arbetare äro inga stackare, de äro samhällets medborgare" är ett ord efter honom. Det säges även, att han kallade upp en man till kontoret och frågade honom: "Tror du på Gud?" - "Nej." - "Ja, då får du flytta, men jag skall skaffa dig en bra plats; här får du inte gå och prata dumheter." - I denna anda uppfostrades min far och hans fem syskon. De blevo också alla vad vi kalla "socialt intresserade" på sina olika livsområden.

Far och hans bröder uppfostrades i skolor utomlands, varför språksvårigheter ej existerade för dem. Min far låg större delen av sitt liv ute på affärsresor i olika länder, varför man kunde tro, att livet här hemma liksom skulle blekna för honom, men så var icke fallet. Det rörliga livet och mötet med olika människor av alla slag samt inblicken i andra folks levnadssätt, särskilt det engelska, berikade honom. Han kom hem med nya idéer för t.ex. bostadsbyggen, trädgårdsanläggningar kring arbetarhemmen osv. De

tider han var hemma, fick han ju även mycket ofta besök av "utlänningar", som vi barn sade. Vi växte upp i en på den tiden rätt ovanlig internationell ekonomisk luft. Även sociala och arbetare-frågor diskuterades i fars rum, där vi barn fick sitta om kvällarna och "höra på", även då det var resande främlingar. Jag, den äldsta av barnen, njöt alldeles särskilt av denna förmån. Om det fanns någon möjlighet att höra på de "stora vuxna", gjorde jag det hellre än att leka. Alldeles omedvetet kom jag att snappa upp en hel del yttranden och tankar, som sedan kom tillbaka och kunde omsättas i handling, då jag blev vuxen. Det fanns ytterligare ett stort nöje för mig och det var att gå till kontoret och "möta pappa" efter arbetets slut. Men då han ofta blev försenad av diverse saker, blev jag ofta sittande i soffan i hans arbetsrum och fick även då mottaga många intryck av samtalen. När sedan kontorsarbetet var slut, fick jag följa med ut och se på "byggen", och det var ännu roligare. Som en liten hund följde jag med honom på stegar och landgångar i verksbyggen, bostadshus och lokaler samt då han såg på staketerna eller häckarna kring brukets trädgårdstäppor, pratade med gubbarna om svinstiorna eller med gummorna om vattenfrågan, ordnade med trädgårdsmästaren om trädplanteringarna på gatorna eller utstakade en fotbollsplan åt pojkarerna osv. Sedan, när jag var vid vuxen ålder, blev det annat som avhandlades oss emellan. Bruket hade vuxit och hade god ekonomi; man kunde göra något för framtiden och ej blott "det nödvändiga" för folkets trevnad och ungdomens fostran. Far hade varit folkskolans "uppsyningsman" eller rektor, så länge skolan sköttes i bolagets regi, en uppgift som även intresserade honom men som upphörde i och med kommunens övertagande av undervisningen. Han kunde nu koncentrera sig på något "socialt". "Varje år bör man tänka på något nytt, som kan göras för folkets bästa", brukade han säga. Så blev det också de sista 10-20 åren av hans liv. Han "tänkte ut", han fick styrelsen med sig, ibland villigt, ibland motvilligt, på en hel del som kostade pengar, t.ex. badhus, sanatorium, hushållsskola, egnahem på nyplanerade områden, samlingslokalen Valhalla, läsestuga, parkanläggning med servering, förbättrad sjukvård, vattenledning, apotek, brukshotell med mäss. Det blev ett nästan febrilt socialt arbete de sista åren av fars liv. Min bror och jag fick följa honom vid dessa planers utformande och i hans intresse för andliga faktorer som bygga ett samhälle, i hans strävanden för folkupplysning och fri diskussion och även i politiska frågor. Även i detta avseende var han en föregångsman. Då Valhalla invigdes 1908 höll han ett tal, varvid han meddelade sin åsikt, att arbetarna finge använda lokalerna för politiska föredrag av alla färger - "det må bli er sak att välja och vraka och själva döma om vad som är riktigt". Några religionsdebatter eller slippriga teaterstycken ville han däremot ej ha inom dess väggar, intet "för goda seders nedrivande". Hans liberalism rörande politiken väckte, naturligt nog, viss kritik i bruksvärlden och i hans egen styrelse. Han iakttog den försiktigheten, när någon extra "röd" talare anmälades, att placera ett par stenogra-

fer på första bänken till stor förargelse men effektiv hämning av t.ex. Hinke Bergegrens svada. Att läsa stenogrammen var ofta skämtsamt, sammanhang och mening fanns ej. Att censurera teatern var en uppgift, som visade sig alltför svår, och som så småningom måste uppgivas. De "resande teatersällskap", som då reste i landsorten, hade dock i allmänhet en god repertoar. Så invigdes t.ex. Valhalla-teatern med Hamlet den ena dagen och en konsert av Aulins stråkkvartett den andra, allt ordnat personligen av min far. Föreläsningens verksamheten och det kyrkliga såväl som det frikyrkliga livet i samhället låg honom även varmt om hjärtat ävenså idrotten, som då var i sin linda. En dag kallades ett par pojkar upp till kontoret. "Är det ni, pojkar, som med en sparkboll slagit sönder gumman Petterssons fönster?" - "Ja-a." "Låt bli det där, men ni skall få en fotbollsplan och virke till staket, så får ni göra resten själva, men låt bli folks fönsterrutor". Det var år 1901. Pojkarna fullföljde också sin uppgift och fingo allt emellanåt komma upp till kontoret för att avge rapport om hur det gick för den nya föreningen, dess ekonomi osv. En gata i staden heter nu Plangatan efter denna första fotbollsplan, som låg nära kanalen, där pojkarna själva hade fått hjälpa till att utse den på ett då ännu helt obebyggt område.

Fars arbetstid på kontoret blev således ofta störd av enkla besökande, som framförde sina små och stora ärenden och bekymmer utan någon som helst hämning från hans eller vaktmästarens sida. Dråpliga historier kunde han ibland berätta, då han kom hem; om gummor som skällit ut varandra inför honom eller gubbar som hade något ouppgjort och undrade, om de skulle "stämna varandra till rätten" eller om brukspatron ville vara domare. Det var en oskriven lag på Sandviken att ingen arbetare "satt av böter". Sådana saker klarades av genom brukspatrons, ingenjörers och kassörens åtgärder genomlån.

Far och vi andra, min bror, jag och övriga sandvikare, levde i en övergångs- och brytningstid mellan gammalt patriarkaliskt liv och modern liberalism för att ej säga socialism, som kulminerade i storstrejken 1909 och andra arbetsrubbningar just i början av seklet. Far kände sig många gånger bekymrad, men hade dock en optimistisk syn på arbetslivet i sin helhet. "Svenska folket är i sin kärna sunt, det skall nog kunna rida ut i alla stormar och ej låta locka sig till vad som helst av ansvarslösa ledare", brukade han säga. Men det var många gånger hårda tag. Det personliga goda förhållandet mellan honom och arbetarna, alias samhället, rubbades dock aldrig och hans bortgång vid 67 års ålder kändes i alla läger som en oersättlig förlust, ej minst för mig, som följt honom så intimt genom åren. Vid hans begravning satte man upp en äreport, där sorgetåget skulle passera, med ett kuggjul på krönet som symbol - ett hjul, som stannat.

Men livet gick trots allt vidare. De gamlas sådd har burit god frukt. Man går här och önskar att de skulle kunna se tillbaka på sitt verk och glädja sig med oss, som ännu går här kvar.

SJUKVÅRDEN I SANDVIKEN GENOM TIDERNA

Då Sandviken år 1862 anlades, var här ödemark. En enda större gård fanns, Högbo herrgård, där konsul Göransson bodde med sin familj. Bondgårdarna var små och den ekonomiska bärkraften ringa, sedan Högbo blivit skilt från moderförsamlingen Ovansjö.

Distriktsläkare fanns, men hans distrikt omfattade halva Gästrikland, och sjukresorna måste givetvis företagas med hästskjuts. Dr Hesselgren hade gärna skengalna hästar, ty "då kom man fortare fram", han hade lärt sig att ledigt falla ur åkdonet, brukar hans dotter Kerstin Hesselgren berätta. Distriktsköterskor fanns ej. Människorna fick vid sjukdom och dödsfall klara sig själva med hjälp av vänner och grannar.

Den första, som hjälpte de sjuka här nere i nybyggarkojorna, var Erik Ers mor. Hon var ej rädd vare sig för koleran eller smittkoppor, som då uppträdde sporadiskt bland kanal- och verkstadsnybyggarna. Hon blev även Sandvikens första barnmorska. Vid verkligt allvarliga sjukdomsfall eller olycksfall anlätades lasarettet i Gävle med den mycket uppskattade dr Sandberg d.ä. som chef. Annars var det en bataljonsläkare dr Holm, som kallades ut, då provinsialläkaren ej hade tid att komma till Sandviken.

På 1870-talet flyttade konsulinnan Göranssons bror, dr Joh. Sehlberg, från Stockholm till Gävle och övertog då ackordet för den fria läkarevården i Sandviken. Svåra epidemier samt smittkoppor och kolera uppträdde på 1860-talet, varvid extra läkare, med kandidaterna Clason och Hägerstrand, beordrades till trakten. Erik Ers mor fick då ordna ett "sjukhus" vid Storgatan, dit hon med hjälp av "rallaren" Dal-Britta bar de sjuka och skötte dem, så gott hon kunde. Detta blev således Sandvikens järnverks första sjukvårdsinrättning.

Konsulinnan Göransson, som var mycket intresserad av sjukvård och gärna hjälpte nödlidande människor, såg även till de sjuka och skickade dem matkorgar, först i Högbo, sedan här nere, då familjen 1866 flyttat till Sandviken. Man kan nog säga, att all hemsjukvård på 1870-talet sköttes av husmödrarna själva och deras mer eller mindre kunniga och "troende" vänner och grannar. Många underliga huskurer förekom men även kloka råd, som håller sig ännu i dag. Utbildade sjuksköterskor fanns ej. På lasaretten hade man endast vad vi nu kallar biträden. Verkligen sjuksköterskeutbildning tillkom först på 1880-talet. Min kusin, fröken Elisabet Sebardt, senare barnmorska i Stockholm, var en av Sveriges första examinerade sköterskor. Hon började sin kurs 1886 på Sabbatsberg, ett högst ovanligt företag för en "bildad" flicka.

Sina sjukvårdsintressen hade hon säkert ärvt från sin mormor, konsulinnan Göransson.

Vid den tiden anställde förmodligen Sandvikens bolag sin första sköterska. Efter att ha entledigat den gamla Erik Ers mor, föll valet på Jungfru Caroline Hall, f.d. sömmerska, som efter en månads kurs på Akademiska Sjukhuset i Uppsala blev Sandvikens verkliga hjälpare, då sjukdom och död träffade ett hem.

Ja, vid dödsfall behövdes också hjälpande händer i den tidens primitiva samhälle. Det blev grannar och vänner, som då trädde till, i stället för nutidens begravningsbyråer. Att "svepa lik" var en tung men dock heder-sam uppgift, som ett par troende och uppoffrande kvinnor, Aronsmor och "Moster" Stålberg åtog sig, antingen nu den döde ställdes in i den granris-klädda vedboden eller fördes till likboden, som låg där, den nuvarande stora kyrktrappan är belägen. Kyrkparken kallades då "likbodskogen". På söndagsmorgonen, innan den döde fördes till kyrkogården, samlades de anhöriga med några vänner och sjöng ett par psalmer. "Farbror" Åberg eller någon annan känd begravningsångare infann sig då spontant med en sista hälsning till den döde. Blommor förekom endast sparsamt på kistan eller vid graven; på den tiden fanns ej nutidens blomsterprakt på något område, ej ens i de "fina" hemmen; några palmer och ormbunkar var allt som förekom, så även vid större begravningar.

Ett nytt provinsialläkardistrikt inrättades i början av 1880-talet, och bruket anställde då en bruksläkare, som tillika innehade den nya provinsialläkartjänsten. Det var dr Lindh, som kom hit för en period av fem år. Han efterträddes av dr Frans Melin, som dessutom var militärläkare, först i Småland och sedan vid Hälsinge regemente. Det var således tre tjänster han sommartid beträdde med hjälp av olika vikarier. En hel rad unga läkare fick då pröva sina kunskaper här, till dess dr E Berlin kom och blev bofast här som biträdande bruksläkare och provinsialläkare för landsbygden. Först när dr Melin började närma sig pensionsåldern, anställde bolaget en fast underläkare, dr G Gibson, som sedan skulle efterträda honom. Det var 1912 vaktombytet skedde. Därmed inträdde en period av nydaning för bolagets sjukvård. Dr Gibson var en praktisk sjukhuschef, som hade nya idéer och genomförde små uppfinningar på sjukhusvårdens område. I ca 25 år skötte han sjukvården med hjälp av åtskilliga underläkare. Han efterträddes vid sin död 1934 av dr Erik Husmark - och nu är sjukvården och läkareförhållandena helt annorlunda än bara för 10 - 20 år sedan. Dispensärläkare, stadsläkare, provinsialläkare finns förutom bolagets tre läkare, vilka sistnämnda även ägna sig åt de s.k. industriläkaruppgifterna, ett nytt gebit på sjukvårdens område eller kanske rättare på hälsovårdens. Mycket mer skulle kunna skrivas om både detta nya och det gamla ur läkarsynpunkt, ett ämne som jag dock ej behärskar.

Men låt oss i stället se litet på det mera lekmanamässiga. Vi lämnade den praktiska hem- och sjukhusvården med anställandet av Jungfru Hall, som hon kallades enligt den tidens sed. Tidigare fanns det som nämnts ett par sjukrum vid Storgatan, men i slutet av 1870- eller början av 1880-talen inrättades ett "sjukhus" i Smedsgatan nr 1 (vilket hus förut varit lärarinnebostad). Där bodde nu till att börja med barnmorskan Jungfru Höglund samt Jungfru Hall. Ett par rum ordnades till sjukrum, badkar anskaffades, och enkla sjukvårdsartiklar inköptes. Tidvis förlades även polikliniken dit, åtminstone omläggningarna, som Caroline Hall skötte under doktors överinseende. Den nuvarande sjukstugan, som byggdes 1881, var till att börja med bostad för läkaren jämte mottagning, men blev så småningom helt tagen i bruk som sjukhus och poliklinik, då doktorn fick särskild bostad. Till sjukhusvården där hörde den första tiden ej mathållning, utan patienterna, som åtnjöt fri sjukhusvård, fick sin mat ditburen från sina hem. Jag antar, att inrättningen ansågs vara helt privat och ej berördes av någon sjukhusstadga. Den var en nödhjälpsanordning för de sjuka, som ej kunde beredas lasarettsvård och ej heller kunde vårdas i sina hem.

Så småningom blev huset vid Smedsgatan helt epidemisjukhus och Jungfru Hall blev dess trogna och duktiga översköterska, innan kommunen övertog denna vård och byggde det nuvarande epidemisjukhuset vid Seegatan omkring 1912. Sjukstugan vid Stationsgatan däremot är ännu i bolagets regi, men med anslag från landstinget för sjukavdelningen (ej för polikliniken). Sjukhuset har många gånger blivit till- och ombyggt och väntar nu på att bli ersatt av ett större landstingslasarett i en annan del av samhället.

Till sjukvården hörde även tuberkulossanatoriet Fredriksskulle, som bolaget år 1905 uppförde för de anställda och deras familjer (i mån av plats även för främlingar). Det låg vid Storsjöns strand, där nu det stora vattentornet är byggt. Till saknad för många sjuka revs det 1947 för att ge plats åt de nya verkstäderna. Det blev ej heller ersatt av något nytt, då tuberkulosvården nu är en det allmännas sak, och centralsanatorier inrättas för nyare vårdmetoder.

I samarbete med stat, landsting och kommun har Sandvikens bolag nu även andra sjukvårds- och hälsovårdsinrättningar, såsom B.B., barna- och mödravårdscentraler samt dispensär inom sitt område. Det nyaste är förbands- och hälsostationerna nere i verkstäderna; dessa drivs dock i bolagets egen regi som en del av dess säkerhetstjänst.

Socialvården kräver allt fler arbetare även på den direkta sjuk- och hälsovårdens område. Vilka är nu de människor, som åtager sig detta alltjämt växande arbete? Läkare, sjuksköterskor och kuratorer. Går man i tankarna tillbaka till den tid, då t.ex. doktor Melin med Jungfru Hall och ett par barnmorskor ensam skötte all sjukvård och hälsovård bland Sandvikens befolkning och jämför med dagens situation blir man häpen. Vi har nu i samhället sex läkare, sju-åtta tandläkare, fyra barnmorskor och ett trettiotal exami-

nerade sjuksköterskor, två kuratorer förutom husmödrar, biträdande personal på sjukhus och ålderdomshem samt några hemsystrar. Mycket skulle kunna skrivas om de läkare och sjuksköterskor, som varit med om denna utveckling, deras arbetsbörda, pliktuppfyllelse och hängivenhet för sitt kall samt deras intresse för att låta Sandviken få vara en pionjär på detta viktiga område. Några detaljer om detta verkligt banbrytande arbete kan jag ej särskilt taga fram, ej heller kan jag objektivet värdesätta den enes eller andres arbete, utan vi får i tankarna tacka alla dem, som gjort denna verkligt stora insats i samhällslivet och till Sandvikens innevänares bästa.

MINNEN FRÅN FATTIGVÅRDSARBETET I SANDVIKEN UNDER TIDEN 1909-1936

Den gamla patriarkaliska tiden var slut. De olika rösträttsepokena avlöste varandra, Kommunalstämmorna blev livligare och livligare. Sandvikens arbetare trängdes i kommunalrummet i Sandbacka södra skola. Kvinnorna kom även dit, dock mest som åhörare. Intresset för "det allmänna" växte kraftigt. Ordförandena, såväl den borgerliga som den kyrkliga stämmans gamla välbeprövade män, fick det rätt hett om öronen. Den åldriga kyrkoherden, som brukade skriva sina protokoll i förväg, fick göra om sina beslut - detta var dock på 1800-talet.

Fattigvården handhades i början av 1900-talet av kommunalnämnden, som såg till att den värsta nöden avhjälpes och att nödtorftiga rum för gamla eller sjuka tillhandahölls uppe i "Fattigstugan" i Högbo Överby. Fem kronor i månaden var det vanliga understödet. Hjälpensamheten från grannar och vänner var självfallen då för tiden, och de fattiga utträttade en hel del småsysslor, såsom kvastbindning, bärplockning, spinning, vävning, hemhjälp osv. Någon mathållning, varken för gamla eller barn, förekom ej alls i socknen. Ett av "hjonerna" däruppe, Stava Jansson, skolstäderska och trädgårdsarbeterska, bodde i fattigstugan en tid som "tillsyningsman". Hon var puckelryggig och halt, men ett intelligent och rejält fruntimmer. Dessutom hade fattigvården ett par tre små backstugor uppe i byarna; stugor, som de väl övertagit som gäld för understöd. Jag minns särskilt en liten grå stuga i Östanbyn, som brändes av kommunalnämnden, emedan den var förfallen. Den beboddes av ett par imbecilla unga karlar, sedan deras gamla mor, som förut underhållit dem med tiggeri, avlidit. Pojkarna skulle ut på arbete, men det blev si och så med det. Efter många års kringflackande kom de in på Ängsbacken. Den ena, Johan Prytz Olson, kom senare till Sidsjön. Hans bror Gustav arbetade däremot i det längsta hos bönder, men även han hamnade sedan på Ålderdomshemmet, där han mest låg till sängs.

Den näst sista fattigvårds- och kommunalordföranden var "Erik-Olsfar" (Eriksson) i Högbo, en genompraktig, religiös man, som gärna hjälpte med råd och dåd. Han var en god rådgivare åt den nye ordföranden, ingenjören sedermera disponenten Tord Magnuson.

Denne blev den siste kommunalnämndsordföranden, som tillika var ordförande i fattigvårdsstyrelsen. Såsom sekreterare och hjälp hade han brukstjänstemannen Pontus Nilsson, vilken utbetalade understöden en gång i månaden. För samma ändamål reste han regelbundet upp till Högbo.

Så kom nya kommunallagar och förordningar, och Högbo socken valde en självständig fattigvårdsstyrelse år 1910. Den första ordföranden blev min bror, disponent K.F. Göransson. Efter någon tid avlöstes Pontus Nilsson som sekreterare av Ruben Oldberg. Inom fattigvårdsstyrelsen var vi på den tiden ett par tre från högern, ett par tre från andra borgerliga partier och ett par tre socialdemokrater. Man kan säga, att det var en bra sammansatt styrelse, vars alla medlemmar hade intresse av att försöka förbättra fattigvården. Vi var alla, med undantag för herr Nilsson, fullkomliga analfabeter på området och kände oss skäligen okunniga och valhanta ifråga om de nya arbetsuppgifterna. Det första man hade att göra var att läsa fattigvårdslagen, men den var på den tiden skäligen knapphändig och föga passande för ett modernt samhälle. Vi skaffade oss emellertid den av fru Agda Montelius m.fl. utgivna boken "Hjälpare", som vi studerade och diskuterade. Vi bildade en studiecirkel, som sammanträdde i mitt hem några kvällar, men då skiftgången hindrade ett par av de mest intresserade medlemmarna att vara med på vardagar, förlades sammanträdena till söndagsmorgnar. Denna cirkel blev upphovet till mina s.k. måndagsaftnar, då diverse sociala och kulturella ämnen förelästes och diskuterades, varvid fattigvårdsstyrelsen och andra nämnder kom att bilda stommen. Samkvämen var öppna för alla, som hade intresse härför. Vem som ville kunde blott stiga in i Åsgården, där dessa sammankomster hölls från 1917 till omkring 1930.

Men själva fattigvårdsstyrelsens arbete, hur blev det ordnat? Det första vi gjorde var att studera förteckningen på alla gamla understödstagare och undersöka varje fall närmare, så att vi blev "bekanta" med klientelet. E. Brandt och jag besökte tillsammans alla understödstagare, vilka uppgick till ett hundratal. Vi gick på hans friskift ut i gårdarna eller cyklade upp till byarna. Ibland kunde vi låna en häst av bolaget, särskilt när vi i studiesyfte skulle besöka grannkommunerna. Längre fram delade vi upp samhället i distrikt och åtog oss var sin del. Även suppleanterna, som kallades till varje sammanträde, fick sin del att svara för. Ersättning för sammanträden förekom ej till att börja med, men intresset bar arbetet och gjorde det lätt, ty viljan var god. Vi kände oss som pionjärer och var det nog också i andras ögon. År 1911 var en fattigvårdskongress för hela landet i Gävle, och där var vi mangrant med och följde förhandlingarna med liv och lust.

Så länge som min bror var ordförande (till 1916 då den politiska nydaningen kom) hölls våra sammanträden på brukskontoret, men då Emil Brandt efterträtt honom som ordförande, i Sandbacka södra skola och Murgårdsskolan. Expeditionen flyttades då till Brandts bostad. Han var nog av oss alla den mest intresserade och gedigna fattigvårdsmannen; varmhjärtad, klok, praktisk och förutseende. Som glödgare i verket var han ej en pennans man, varför man undrade, hur han skulle kunna sköta allt det kamerala, som faller på en fat-

tigvårdsordförande. Men det gick bra, kamrater hjälpte honom, ty sekreterare hade han ej. Han löstes så småningom från arbetet i verket och blev skolvaktmästare och kunde således bättre disponera sin tid samt ta emot besök i sin bostad. Inom fattigvårdsstyrelsen hade vi ett ovanligt gott samarbete. Medlemmarna växlade rätt ofta - beroende på kommunalvalen vart annat år och de politiska svängningarna - men också de nya lärde sig snart att samarbeta med oss andra, även om de räknat med att komma som nydanare. Arbetet var ej så enkelt, och klientelet ej alltid av bästa slag, vilket de ej väntat sig.

Arbetet svetsade oss samman. Emellertid avsatte Brandt mig som kretsöverstyrelse: "Fröken är för snäll och godtrogen". I stället fick jag helt ägna mig åt anstaltsvården, och det passade mig bättre. Vi hade dock många intressanta och roliga upplevelser tillsammans. Jag minns särskilt en gång, då vi skaffat inackordering åt en flicka med ett spädbarn. Hon skulle sysselsättas med vävning för fattigvårdens räkning. När hon väl var installerad och väven uppsatt, höjde värdfolket hyran: "Nu kan dom inte flytta på henne för vävstolens skull. De får betala, vad vi begär." Brandt blev arg och sade: "Vad ska vi göra?" "Ja, flytta", sade jag. "Men vävstolen." "Ja, den flyttar vi också." "Kan man det?" "Jodå, jag skall sköta den saken." Vi gick dit en lördagseftermiddag med en dragkärra, plockade ned väven, och efter en timme hade vi den uppsatt på ett annat ställe. "Tanten" och grannfruarna satt på soffan och bara gapade på Brandt och mig, som kröp under väven, tog ner tramporna och band upp solven samt bar iväg med vävstolar, klicka och barnvagn. Jag ser rummet i Haga nr 1 för mig, när jag vill, och sedan Johanna Kjällbergs belåttna min, då hon fick ta emot sina inackorderingar i sin lilla kammare. Vilka tider - och detta blott för 30 år sedan.

Men den slutna fattigvården? Den var praktiskt taget obefintlig, då vi trädde till. Då blev frågan, om man skulle bygga en fattiggård liknande dem i grannsocknarna med jordbruk, en inrättning som kunde ta emot alla nödlidande i socknen, såsom gamla, mer eller mindre arbetsföra, barnaföderskor, imbecilla barn och kroniskt sjuka. Visserligen kunde man ha dem i olika avdelningar men ändå under samma tak. Vi tvekade alla av flera skäl. De stora anstalterna tilltalade ingen av oss. Gamla utslitna smeder borde ej tråla med jordbruksarbete. Så länge de kunde sköta sig själva, borde de få öppen fattigvård. Barn borde vara i särskilda hem och ej växa upp bland allt slags konstigt folk. Vi for omkring och studerade vården hos grannarna. Brandt höll alltid före: "Vi ska ordna så, att folk trivs hos oss, och så som vi själva skulle vilja ha det, då vi bli gamla." Vi strävade. Den första åtgärden var, att vi hyrde en liten gård, Pinnhagen 1, på Yttre Sandviken. Där ordnades ett litet hem för gamla, som var sjuka och ej hade någon som vårdade sig. Ida Edwinsson, till yrket sömmerska och dessutom en god, hjälpsam, duktig husmor, anställdes att sköta både de gamla och hushållet, senare med någon hjälp. Snart nog utvidgades "Hemmet" till att omfatta två av "Jön-

sons villorna". Där var enkelt och primitivt men ändå en välkommen tillflyktsort för dem, som där blev omhändertagna och vårdade utan att behöva ligga andra till last. För fattigvården var det en stor lättnad att ha någonstans att lägga in de hjälplösa fallen. Det var både fall av ålderdomssvaghet, kräfte, hjärtlidande, reumatism m.m. vi fick ta emot i de enkla små rummen, som rymde 10-12 platser. Köket var ett vanligt arbetarkök utan alla bekvämligheter. En brunn på gården, dåligt med vatten, så att hinken aldrig var full, när man hissade upp den. Vid tvätt måste en tunna vatten köras dit. Avlopp, w.c. och c.v. saknades. En vanlig "inrättning" med ett hjärta inskuret i dörren, fick lov att användas gemensamt av både anställda och pensionärer. Bad måste försiggå i ett vanligt bostadsrum. Vattnet värmdes i en pannmur i en primitiv tvättstuga och bars in och ut. Korkmattor fattades också i rummen och i köket första tiden. Där var bara vanliga skurgolv.

Först år 1916 stod det nya hemmet vid Ängsbacken redo att ta emot sina skyddslingar. Den allmänna uppfattningen i landet om den slutna fattigvården hade på dessa år ändrats betydligt. Små hem, föga jordbruksbetonade, inga barn inom dess väggar. En trädgård och en vedbacke så att de gamla hade något att syssla med, om de orkade, dock ställdes inga krav på deras arbetskraft ur ekonomisk synpunkt, inte ens ifråga om husligt arbete. Vedgården kom dock att användas till nödhjulsarbete för arbetslösa. Veden såldes till diverse kunder, Svenska fattigvårdsförbundet har en stor heder av dessa nya synpunkters realiserande. Där erhöll kommunerna hjälp med ritningar till trevliga hem, Vi använde även en av deras arkitekter, sedan vi efter mycket om och men enats om platsen för hemmet. Somliga av oss ville ha ålderdomshemmet närmare samhället, så att de gamla ej skulle bli för avskilda. Men den rätta platsen blev dock Ängsbacken (Varggropen står det på gamla kartor) med sina utvidgningsmöjligheter och sin goda trädgårdsjord - och nu ligger det ju ej alls långt bort, så som samhället har vuxit norrut. Huvudbyggnaden, senare tillbyggd och moderniserad med maskiner i köket, byggdes ursprungligen för 25 platser. Fröken Edwinsson följde med dit upp. Man kan säga, att hon växte med uppgifterna som föreståndarinna för hela inrättningen. Även då hushållet kom att omfatta sjukpaviljongen med sina 30 platser, klarade hon ekonomin och den stora personalen bra, tills hon pensionerades. Med stort intresse deltog hon i utrustningen av det nya hemmet. Vi försökte att få det att se så litet anstaltsmässigt ut som möjligt - vanliga gamla upp- rustade möbler, hemslöjdsgardiner, hemvävda mattor osv.

Om vi nu skulle erinra oss vad som gjordes för barnavården samtidigt som det ordnades för de gamla i Pinnhagen. Vi köpte en lägenhet i Högbo Överby. Det var en byggnad med tre, fyra rum på nedre botten, en bra vind, som kunde inredas till sovrum, och en stor trädgård med bärbuskar, fruktträd och potatisland - kanske ett par tunnland jord. En nackdel var det, att det låg vid Jädraån, där det var litet strömt. Några olyckor inträffade dock

ej, medan det var barnhem där. Vi anställde en utmärkt praktisk föreståndarinna, fröken Häger, samt ett biträde. Även där ordnades så hemligt som möjligt. Barn i åldern 2-15 år växte upp där på landet, man kan säga under moderlig vård, tills kommunen år 1930 byggde ett nytt modernt barnhem i Sandviken i samband med att barnavårdsnämnden från fattigvården övertog ansvaret för barnen. (Fröken Häger flyttade med ned till Sandviken). Fröken Ester Göransson invaldes i barnavårdsnämnden och fick då ansvaret för barnhemmets skötsel som dess "tillsyningsman" - ett uppdrag som hon gick in för med liv och lust. Ännu en uppgift hade hon haft från fattigvården, nämligen att resa ut och se till de barn, som voro utackorderade i privata hem. Barnhemmet skulle egentligen blott vara ett upptagningshem, men många barn kunde lämpligen ej skickas till fosterhem utan fick vara kvar, tills de blev vuxna. Till att börja med hade kommunerna ej barnavårdsinspektion att tillgå för sina fosterhem, varför ett mycket svårt och grannliga ansvar lades på hemkommunernas inspektion. Vi hade barn utackorderade så långt borta som i Bohuslän. Det måste tillses, att de hade det bra, fick uppfostran och ej utnyttjades i arbete. Där behövdes nämligen ungarbetskraft i de små jordbruken. Industrisamhällen eller städer tog sällan emot fosterbarn. Min kusin var mycket intresserad för denna del av barnavården, barnkär som hon är. År 1938 måste hon dock av åldersskäl lämna sina uppdrag. Fröken Häger slutade år 1936 och efterträddes av fröken Kastman. Barnavårdsnämnden och dess arbete under senare år har jag mindre reda på, då jag aldrig tillhörde denna.

Tiderna förändrades och därmed även fattigvårdsarbetet. Kommunen växte, nödtider i samband med kriget 1914-18 och arbetsinställelser, försvårade och intensifierade arbetet. Det blev andra kategorier, som behövde hjälp - unga friska och arbetsföra men arbetslösa människor. Andra möjligheter till hjälp fanns visserligen, t.ex. statens "dyrtidsanslag" samt fackföreningarnas nödhjälps- och strejkkassor, men detta förslog inte till de stora familjerna vid arbetsinskränkningarna. Sandvikens Järnverk gick t.ex. en längre tid med endast en tredjedel av driften - lågkonjunktur. Fattigvårdsstyrelsen stod ofta inför svåra problem. Enligt 1918 års lag fick ingen svälta, alla skulle nödtorftigt hjälpas. Men vad skulle man göra t.ex. med barnen vid en längre arbetskonflikt? Lagen eller myndigheterna förbjöd ju även å andra sidan en kommun att vid dylika konflikter ta parti för eller understödja den ena parten. I fattigvårdslagen står även, att ett understöd skall betalas igen, om vederbörande kommer i bättre ekonomiska förhållanden; en skuld således, som bör gäldas. Vi gav de behövande helt resolut kontant understöd, men i stället för att säga till var och en "det här ska Ni återbetala efter hand, då Ni fått arbete igen", fick understödstagarna skriva under en revers. Det höll på att bli prickning från de centrala myndigheterna: "Fattigvården får ej vara låneinrättning, nära nog en bank eller en

strejkkassa." Vi lånade nämligen under ett par år ut 53.000 kr ur fattigvårdskassan och hänvisade till 23 § i fattigvårdslagen. Det blev tyst med kritik. Av dessa 53.000 kr återbetalades så småningom 50.000 kr till kommunen, vilket var duktigt gjort av Sandvikens arbetare.

Med tiden blev det nödvändigt att anställa en kommunalkamrer, som kunde stå fattigvårdsstyrelsen till tjänst främst med hemortsutredningar o.d. men även med centralisation av den öppna fattigvården samt kassabokföringen. Hittills hade distriktsföreståndarna haft rätt fria händer att med ordföranden avväga och även utbetala understöden. Nu blev de befriade däriifrån, och det hela ordnades vid kommunalkontoret, där såväl undersökningar som utbetalningar verkställdes. Besluten fattades dock, kanske ibland i efterhand, av den sittande styrelsen, som hade sina sammanträden där var 14:e dag. Hela tiden har fattigvårdsstyrelsen haft god hjälp av diakonissorna och andra socialt arbetande sköterskor och hemsystrar, vilka biträtt med klädrustning och andra naturaunderstöd. Församlingssystemen var liksom pastorn en tid alltid närvarande vid sammanträdena. En fastighet hade inköpts av trädgårdsmästare Hanssons sterbhus, Odengatan, och ombyggts till kontors- och sammanträdeslokaler. Där kom kamrer Wallström från Jockmock att med skicklighet och duglighet samordna de olika nämndernas arbete. Han höll alla trådar i sin hand och ifråga om fattigvården var han en godhjärtad och klok människa, som hade ett ovanligt personminne och inlevelse i de behövandes förhållanden. Den slutna fattigvården hade han även personligt intresse för.

En mycket stor förlust gjorde fattigvården, då dess ordförande, Emil Brandt, år 1932 helt hastigt gick bort (i lunginflammation). Han efterträddes av herr Bolin, som snart i sin tur lämnade klubban till herr Löfstrand, vilken ännu innehar den. Och därmed är vi inne på den nuvarande tiden och dess för våra fäder oanade och på sitt sätt nog så svåra förhållanden, som den nuvarande styrelsen har att brottas med. Inte minst inrättningarnas personalfrågor och understödstagarnas uppskrivade fordringar är svåra att lösa. Herr Wallström lämnade av sjukdom sin plats år 1945 och efterträddes av herr Skogsberg. Samtidigt övertog Socialbyrån fattigvårdsärendena med fru Håkansson som föreståndarinna.

På Ängsbacken efterträddes Ida Edwinsson först av fröken Hilda Sandberg, som blev föreståndarinna en kort tid, och därefter av fru Gunhild Törnkvist, en för sitt kall särdeles lämpad person. Hon har med den äran skött de gamla och hela hemmet. Samhället kan vara mycket tacksamt för hennes insats.

VALBORGSMÄSSOAFTON 1949

Nu är det skymning, en vacker, men rätt sval vårkväll, litet disigt efter den vackra solnedgången. I luften genljuder skott och smällar av olika slag. Sången från kyrktrappan har tystnat och vårtalet desslikes därute i kyrkparken. Jag är ej med bland de tusentals människorna utan sitter stilla hemma i ensamheten och tänker tillbaka på gångna tider som så ofta, nu för tiden.

Hur har Valborgsmäss firats i det gamla Sandviken och sedan genom tiderna?

Det första bestämda minne jag har därav, var en sista april, då vi hemma i brukspatronsgården fick en ny "husjungfru", Elin Westrin (sedan gift Stenmark). Det var i början av 1880-talet. Föräldrarna voro ej hemma, far var nog utomlands som vanligt varje vår, och mamma var väl borta hos farfars eller hos någon av fastrarna (Elisabet Magnuson och Anna Göransson), ty några festligheter förekom ej den dagen på Sandviken. Vi barn samlades omkring den nya söta, fina jungfrun från Gävle. Hon förstod sig tydligen på barn redan från början. Det blev skymning, och vi skulle få vara uppe och se eldarna, innan vi lade oss. Väl påpälsade gingo vi upp på den övre verandan i vårt hem, numera Bruksgården, (mot öster) för att se på härligheten. Kanske vi även gingo ned på banvallen för att se litet bättre norröver. Vid Östanbyn brann det nämligen kasar, som man såg tvärsöver den rätt kala mossen, men på närmare håll hade man ju det verkligt sevärda; det var gamla tjärtunnor staplade på varandra på en flotte i viken, där nu 1893 års valsverksbyggnad ligger. På Stensmolandet var det även kase, och, om trädgårdsmästare Hansson var riktigt snäll, en även i vår trädgård. Han ville nämligen ej gärna ha dit brukets alla ungar, som trampade ned hans trädgårdsland, utan tände elden förrädiskt ett par dar tidigare eller senare. Riset måste ju brännas i alla fall. Det var vackert att se på elden, särskilt den som speglade sig i sjön. Och så var det pojkar, som dansade på stranden eller omkring bålet, om det ännu var is, och smällde med knallpulver i små pistoler. De där pistolerna med sina små "knallpulveraskar", innehållande röda små papperslappar, något som pistolen laddades med, såldes i Forsströms bod för, jag tror, 25 öre. (Det berättas, att en dag kom en främmande karl in i boden och ville ta kassan. Bodpojken var ensam inne. Han tog en knallpulverpistol, fyrade av - och karlen sprang. Pojken fick sedan namnet "Oscar den tappre".) Valborgsmässöafton, ja, den var ju lika vacker då som nu, fast jag tror ju, att barn ser detspråkande mer än stämningen. Nu när jag ser ut genom mitt verandafönster

mot öster, ser jag inga eldar söderut vid Storsjön (ty den syns ej), men väl mot öster och nordost. Östanbyn och Östanå hälsa våren med flammande kasar, det skall bli tal och vårfest även där. Folkets Park har sitt fyrverkeri som vanligt, och vid Jernvallen har KFUM sina kasar och festligheter i kväll, och tjänstemännen har sin vårbal på Mässen.

Ja, det var den "gamla tiden" och nutiden - mellantiden då?

Det var väl frampå 1900-talet som "Sångarfanan" kom till och lät höra sig med konserter och sång ute i det fria. Våren hälsades då av dem på skoltrappan vid kanalen. Man samlades på skolgården, åhörde sången och lyssnade till någon "akademiker", som försökte uppliva sina minnen från studenttiden med ett leve för våren och det återvändande livet. Så vandrade sångkören ned för backen till Stationsgatan längs vägen efter järnvägen till Stensmo och Sanatoriet, följd av en hel del av åhörarna. Vid torget delade sig skaran, en del följde dit ut, de andra gick till Folkets Park, där fyrverkeri och kaffeservering förekom. Men de, som gingo ut för att se eldarna vid sjön, blevo ej heller utan förplägnad. För patienterna på Fredriksskulle Sanatorium var Valborgsmässoafton en upplevelse; först den vackra sången och kassen på vattnet (vilken de själva hopsamlat). och litet fyrverkeri och till sist kaffeservering på ligghallen och vårtal av t.ex. doktor Gibson. Allmänheten, som följt med ut, fick även köpa kaffe, sedan sångarna blivit vederbörligen trakterade som tack för sången. Behållningen av serveringen tillföll patienternas nöjes- och utfärdskassa (slädfärd på vintern och båtferd på sommaren). Senare övertog en hornmusikkår Sanatoriets valborgsmässofirande, kaffeserveringen förlades inomhus, där musikanterna och patienterna samt läkaren m.fl. samlades en stund. Ja, så gick man hem i all stillhet den skumma vårkvällen, sedan man pratat litet med de mer och mindre bleka och sjuka vännerna, som gingo till vila efter en ansträngande och vemodig vårkväll därute vid stranden med den vida utsikten - nu ett minne blott! År 1947 brann nog den sista kassen ute vid Stensmolandet, som nu är ett enda stort industriområde, där idyllen försvunnit, och vemodet ersatts av levande, pulserande liv.

Men det var ej endast vid Sanatoriet kasar brann sista april. Vänliga, intresserade pappor tände nog eldar litet varstans åt sina barn och deras kamrater. Innan Sandviken blev stad, var det ej så noga med alla ordningsregler. Vid Hedgrind brann kase, och mitt på själva Åsgatan med flera ställen fanns det mer och mindre privata eldar till småbarnens stora glädje.

När den nya kyrkan år 1931 blivit färdig, flyttade Sångarfanan sina vårsånger dit till den stora trappan, och högtalare förmedlade talet ut över tusentals åhörare i kyrkparken. Denna park är nu ej längre den mörka skrämmande s.k. "likbodskogen" utan en vacker och uppskattad anläggning, där människor gärna slå sig ned vackra vår- och sommarkvar, en värdig plats att hälsa våren välkommen.